СПЕЦІАЛЬНА ТА ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

УДК 376-056.49:316.61
DOI 10.25128/2415-3605.22.1.5

НАДІЯ ГОРІШНА

https://orcid.org/0000- 0002-9724-7098
nadiahorishna@tnpu.edu.ua
кандидат педагогічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНІ НАВИЧКИ» ТА ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Вказано, що порушення соціальних навичок є однією з найбільш поширених труднощів, які спостерігаються у дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Емпірична неточність і розпливчасте розуміння поняття соціальних навичок ускладнюють планування та реалізацію втручань з їх розвитку. Розкрито сутність поняття «соціальні навички» та їхній вплив на формування соціальної компетентності дітей з ООП. Для реалізації мети і завдань дослідження було обрано формат кабінетного дослідження. Пошук інформації проводився у науко-метричних базах даних Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar, Research Gate, а її опрацювання здійснювалось з використанням методів аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення якісних даних. Встановлено, що конструкт соціальних навичок охоплює навички різного рівня і характеру, які різною мірою враховують особистісні чинники і соціальний контекст взаємодії. Спільним аспектом у різних визначеннях соціальних навичок є їх пов'язаність із спілкуванням, взаємодією, залежність від контексту соціальної ситуації та реалізація у поведінці індивіда. Зазначено, що соціальна компетентність є відносною оцінкою поведінки індивіда, яка визначає її здатність до ефективного соціального функціонування. Складовими соціальної компетентності є соціальні навички, які реалізуються у конкретній соціальній ситуації. Компетентна соціальна діяльність дітей з ООП визначається такими факторами, як прийняття і визнання однолітками, соціальними цілями, потребами і нормами конкретної соціальної ситуації, а також контекстуальними факторами, наприклад, етнічна чи культурна приналежність. Виділяють різні категорії соціальних навичок (за рівнем їх складності, завдань або функцій, що вони виконують), розуміння яких є важливим для планування, реалізації та оцінювання втручань з їх розвитку.

***Ключові слова**: соціальні навички, діти з особливими освітніми потребами, діти з порушеннями психофізичного розвитку, соціальні навички дітей з особливими освітніми потребами, соціальна компетентність.*

NADIIA HORISHNA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2 Maksym Kryvonis Str., Ternopil

THE CONCEPT OF «SOCIAL SKILLS» AND THEIR INFLUENCE ON THE SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The growing number of children with psychophysical development disorders and special educational needs makes it necessary to develop, implement and evaluate the effectiveness of interventions aimed at social skills development. The deficit of such skills manifests itself in violations of varying degrees of severity of communication, social interaction and social cognition and leads to disruption of social functioning in school, home and social environments, causing difficulties in learning, interpersonal relationships, behavior, and mental health. Empirical inaccuracy and a vague understanding of the social skills concept make it difficult to plan and

implement interventions for their development in children with special educational needs. The purpose of the article was to reveal the essence of the concept of "social skills" and their impact on the formation of social competence of children with SEN. To achieve the goals and objectives of the study, the format of desk research was chosen. The search for information was carried out in the scientific databases Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar, Research Gate, and its processing was carried out using methods of analysis, synthesis, comparison and generalization of qualitative data. It is established, that the construct of social skills covers skills of different levels and character, which to varying degrees take into account personal factors and the social context of interaction. A common aspect in different definitions of social skills is their connection with communication, interaction, dependence on the context of the social situation and implementation in individual behavior. Social competence is a general evaluative process of a child's behavior determining their ability to function effectively. Social skills are the components of social competence that are used in a particular social situation. The competent social activities of children with special educational needs are determined by factors such as peer acceptance and recognition, social goals, needs and norms of a particular social situation, and contextual factors such as ethnicity or cultural affiliation. There are different categories of social skills (according to their level of complexity, tasks, or functions), the understanding of which is important for planning, implementing, and evaluating interventions aimed at their development.

***Keywords**: social skills, children with special educational needs, children with psychophysical development disorders, social skills of children with special educational needs, social competence.*

Розвиток, соціалізація та включення дітей із вразливих категорій населення, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами (ООП), є одним з найбільш актуальних завдань системи освіти та суспільства на шляху забезпечення суспільного розвитку на основі толерантності, недискримінації, поваги до людського розмаїття, створення рівних можливостей, зміцнення солідарності і безпеки [4, с. 6]. Упродовж останніх років в Україні спостерігається значне зростання чисельності дітей з ООП. За відсутності точних статистичних даних висновки про наявність відповідної тенденції роблять на основі показників чисельності таких учнів в інклюзивних класах і групах закладів освіти. Так, на початку 2021/22 навчального року їх кількість збільшилась на 7608 осіб порівняно з минулим роком і становила 32686 учнів [5]. Незважаючи на характер труднощів, з якими стикаються діти внаслідок порушень психофізичного розвитку і / або порушень процесу соціокультурної адаптації, переважна більшість з них мають дефіцит соціальних навичок, під яким розуміють порушення різного ступеня тяжкості у сфері комунікації, соціальної взаємодії і соціального пізнання [8]. За умов сучасних викликів глобального масштабу, проявом чого насамперед є епідемія Covid-2019 та загарбницька війна Росії проти України, можна припустити, що кількість дітей з дефіцитом соціальних навичок зростатиме. Несформованість соціальних навичок призводить до порушення соціального функціонування у школі, домашньому і громадському середовищах, спричинюючи труднощі у навчанні, міжособистісних стосунках, поведінці, моральному і психічному здоров'ї.

Метою статті є розкриття сутності соціальних навичок та їхнього впливу на формування соціальної компетентності дітей з ООП.

Огляд наукових публікацій з теми дослідження продемонстрував, що лише незначна кількість досліджень [7; 18; 19; 24; 26] присвячені безпосередньо аналізові змісту концепту соціальних навичок. Переважно автори звертаються до поняття «соціальні навички» у контексті вирішення інших завдань, пов'язаних з розробкою та апробацією інструментарію для їхнього вимірювання [15]; вивчення впливу дефіциту соціальних навичок на різні сфери розвитку і функціонування дітей з порушеннями психофізичного розвитку [9; 13; 20; 27]; дослідження ефективності різних типів втручань з розвитку соціальних навичок [22; 25; 33].

Результати аналізу наукової літератури засвідчили, що тоді, як у зарубіжному науковому дискурсі існує розмаїття підходів до трактування соціальних навичок, в українському науковому полі практично відсутні дослідження, які б розкривали його зміст. Окрім того, на сьогодні немає універсального визначення цього поняття, що призводить до його емпіричної неточності і розпливчастого розуміння [19, с. 3]. Така термінологічна невизначеність ускладнює планування та реалізацію втручань з розвитку соціальних навичок у дітей з ООП. Враховуючи значення соціальних навичок як одного з ключових симптомів порушення розвитку дитини та сфери корекційно-розвиткової роботи, важливим як з наукової, так і з прикладної точки зору є розуміння їх сутності і підходів до класифікації.

Для проведення дослідження використовувався формат кабінетного дослідження. За його допомогою було зібрано інформацію стосовно соціальних навичок у дітей з ООП та / або порушеннями психофізичного розвитку й опрацьовано її, використовуючи методи аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення якісних даних. Пошук наукових публікацій проводився за ключовими словами у наукометричних базах даних Web of Science, Scopus, PubMed, Google Scholar, ResearchGate. Пошукові слова вводилися англійською та українською мовами повністю й у вигляді абревіатур: «social skills», «children with special educational needs», «children with SEN», «deficit of social skills in children with SEN», «children with psychophysical disorders», «social skills in children with psychophysical disorders», «соціальні навички», «діти з особливими освітніми потребами», «дефіцит соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами», «діти з психофізичними порушеннями», «соціальні навички у дітей з психофізичними розладами», «дефіцит соціальних навичок у дітей з порушеннями психофізичного розвитку». Для дослідження відбирались наукові публікації, не старше 10 років і більш ранні, якщо вони висвітлювали підходи до трактування соціальних навичок у ретроспективі їх розвитку.

Початок досліджень та напрацювання підходів до визначення соціальних навичок і розробки втручань з їх розвитку відносяться до початку 1970-х років, а найбільш активний період розвідок у цій сфері припадає на кінець 1970-х – початок 1980-х років [19, с. 6].

Більш ранні визначення цього терміна характеризують їх як навички взаємодії між людиною та її оточенням і здатність зав’язувати і підтримувати міжособистісні відносини [29]; здатність особи обирати поведінку, що відповідає контексту соціальної ситуації, змінюється відповідно до особливостей навколишнього середовища, внутрішнього стану особистості та відповідає суспільним очікуванням [26]; соціально прийнятну поведінку, яка дозволяє людині взаємодіяти з іншими так, щоб викликати позитивні реакції і допомагати уникати негативних реакцій [18]. Пізніші трактування описують соціальні навички як засвоєну поведінку, що включає взаємодію з іншими людьми і дозволяє компетентно виконувати соціальні завдання [12, с. 132], та вказують на їхній зв’язок з культурними нормами і цінностями, які реалізуються у засвоєних формах поведінки та проявляються під час взаємодії дитини з однолітками і дорослими [23, с. 24].

Часто паралельно з «соціальними навичками» використовують поняття «соціальна компетентність» як взаємозамінні. Будучи пов’язаними, ці поняття насправді є різними і співвідносяться як загальне та окреме. Соціальну компетентність визначають як «ефективність або адекватність, з якою індивід здатний реагувати на різні проблемні ситуації» [16, с. 161]; «здатність формулювати та приймати особисті цілі, адаптувати їх до конкретних соціальних ситуацій, а також використовувати ефективні стратегії поведінки для досягнення цілей» [32, с. 57]; «загальну ефективність поведінки людини при виконанні нею конкретного завдання» [26, с. 12]. Таким чином, соціальну компетентність пов’язують з поведінкою, звертаючи увагу на її індивідуальні особливості, а також здатність враховувати контекст ситуації, в якій відбувається взаємодія. Дж. МакФол [26, с. 18] стверджує, що, компетентність є загальною оцінкою ефективності функціонування особистості; для компетентної ж діяльності необхідні конкретні навички. На думку Х. Хопса [21, с. 6], саме соціальні навички формують основу соціально компетентної поведінки. М. Семруд-Клікмен [31, с. 42] описав соціальну компетентність як таку, що складається з соціальних, емоційних, когнітивних і поведінкових компонентів, необхідних для успішної соціальної адаптації; поведінковий компонент забезпечується саме соціальними навичками. С. Елліот і Р. Бусе також розглядають соціальні навички як компонент соціальної компетентності, причому найбільш гнучкий [14, с. 64].

Узагальнивши підходи до визначення соціальних навичок у вітчизняному науковому полі, Ю. Ткачук відзначає, що найбільш поширеними є наступні розуміння цього поняття: 1) як можливість здорового соціального життя; 2) як такі, що необхідні для досягнення особистого суверенітету, здатності адаптуватися до соціальних ситуацій, виражати свої думки і потреби та розуміти інших; 3) як здатність до спілкування та підтримки хороших міжособистісних стосунків [7, с. 181]. Існуючі визначення соціальної компетентності характеризують її як «здатність особистості продуктивно взаємодіяти з різними партнерами у групі і команді, виконувати різні ролі та функції в колективі» [1]; «відкритість до людей, навички соціальної поведінки, готовність до сприйняття соціальної інформації, пізнання інших людей і здійснення

позитивних вчинків [6, с. 259]. Українські вчені розглядають також соціальну компетентність як інтегральну якість особистості, що «складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей та проявляється в її соціальній активності і гуманістичній спрямованості» [2, с. 98] або ж «передбачає оволодіння певною системою знань, умінь та навичок взаємодії у соціумі, здатність оцінювати свої дії і вчинки» [3, с. 145].

Зарубіжні дослідники [19, с. 4–5] звертають увагу на те, що соціальна компетентність є не абсолютною, а лише відносною оцінкою поведінки дитини, оскільки вона залежить від певних контекстуальних факторів, наприклад, соціальної ситуації. Так, соціально компетентна поведінка виглядатиме по-різному на неформальній вечірці з друзями та на офіційному шкільному заході. А. Цілессен і А. Белмор [11] вважають, що компетентність залежить від соціальних цілей індивіда. Результати нашого дослідження виявили, що діти високого соціометричного статусу в колективі мають на меті суспільно корисні цілі і використовують просоціальні стратегії для їх досягнення. Серед інших чинників, що впливають на соціальну компетентність, називають культурну та етнічну приналежність, які визначають особливості візуального контакту, особистого простору, використання міміки і жестів тощо [28, с. 138].

Оскільки соціальна компетентність є відносною, те ж саме можна сказати і про соціальні навички, які є її складовими і необхідні, щоб бути компетентним у конкретній соціальній ситуації. Очевидно, що соціальні ситуації, пов’язані з розмовою з другом і виступом на шкільному заході, вимагають різних наборів соціальних навичок, хоча окремі з них будуть спільними для обох соціальних контекстів.

Певні труднощі у розмежуванні соціальної компетентності та соціальних навичок виникають через різні підходи до оцінювання цих двох конструктів. Так, об’єктами оцінювання можуть бути продукти соціального функціонування, навички, необхідні для соціального функціонування та безпосередньо соціальне функціонування [10, с. 115]. Продукти соціального функціонування співвідносяться з тим, що вважається соціальною компетентністю; вони включають суттєві досягнення, як наприклад, працевлаштування, стабільні дружні відносини, визнання з боку однолітків. Оцінювання навичок, необхідних для соціального функціонування, зосереджується на конкретних соціальних навичках, які необхідні для компетентної діяльності, наприклад, вирішення проблем, налагодження дружніх відносин тощо. Безпосереднє соціальне функціонування пов’язує конструкти соціальних навичок і соціальної компетентності через оцінювання ефективності соціальної діяльності у конкретних соціальних ситуаціях, наприклад, використання соціальних навичок для приєднання до групи однолітків для спільної гри. Таким чином, відмінності у підходах визначаються об’єктом оцінювання: оцінювання соціальної компетентності може призвести до нівелювання окремих соціальних навичок, так само як і фокусування на певних навичках чи їхньому застосуванні у конкретних соціальних ситуаціях не дає уявлення про здатність досягати важливих соціальних результатів.

Ф. Грешам [17] запропонував визначати соціальні навички у трьох сферах: прийняття однолітками, поведінка та соціальна значимість. Прийняття однолітками передбачає включення у середовище однолітків або популярність серед них. Визначити, чи є діти соціально компетентними, тобто включеними у взаємодії і популярними серед ровесників, можна за допомогою соціометричних методик. Проте при такому підході оцінюється кінцевий результат, що не дає уявлення про конкретні форми поведінки, які призводять до визнання однолітками. При оцінюванні поведінки неможливо врахувати усі особливості соціальної ситуації та вплив контекстуальних чинників. Натомість визначення соціальної значимості набутих соціальних навичок як прояву поведінки, що передбачає важливі соціальні результати в конкретних ситуаціях, враховує прийняття дитини однолітками та її поведінку [24, с. 2].

У структурі соціальних навичок виділяють такі компоненти: соціальна обізнаність, соціальне пізнання, соціальна комунікація, соціальна мотивація, аутистичні манери. Соціальна обізнаність становить здатність розпізнавати соціальні сигнали і репрезентує сенсорні аспекти взаємної поведінки. Соціальне пізнання – це здатність інтерпретувати соціальні сигнали, що становить когнітивно-інтерпретуючий аспект взаємної поведінки. Соціальна комунікація включає такі види поведінки, як усне і письмове рецептивне та експресивне спілкування. Соціальна мотивація враховує наступні фактори: соціальна тривожність, гальмування та емпатична орієнтація, які впливають на мотивацію індивіда реагувати соціально чутливо. Нарешті, аутистичні манери включають в себе такі аспекти, як стереотипна поведінка і вкрай

обмежені інтереси, що, хоча й проявляються індивідуально, повинні враховуватися при будь-якому втручанні, спрямованому на поліпшення соціального функціонування [24, с. 8].

Виділяють різні групи соціальних навичок. Так, Л. Растін і А. Кур [30] пропонують наступну категоризацію: базові навички – спостереження, зоровий контакт, жести, вираз обличчя; навички взаємодії – ініціювання та підтримка розмови, заповнення пауз, дотримання своєї черги у бесіді; афективні навички – розпізнавання власних почуттів і почуттів інших, емпатія, декодування невербальної поведінки; когнітивні навички – розуміння соціальної ситуації, вирішення проблем, прийняття рішень, розуміння норм, саморегуляція, самоконтроль. Т. Кевел [10, с. 118] поділяє соціальні навички на три групи: навички кодування, що необхідні для визначення соціальної ситуації, розуміння завдання, способів його виконання; навички прийняття рішень, які забезпечують вибір варіанта реагування і здатність діяти ефективно; навички впровадження рішень, що забезпечують реалізацію обраного варіанта дій, моніторинг, емоційну регуляцію.

Р. Гровер, Д. Ненгл, М. Бафі та Л. Ендрюс [19, с. 12] виділяють чотири групи соціальних навичок. До першої вони відносять комунікативні навички (ініціювання або припинення взаємодії, збір і надання інформації, роз'яснення намірів, розпізнавання реакції інших, вибачення, прохання тощо); навички регулювання емоцій (вибір або зміна ситуацій взаємодії, які зводять до мінімуму негативні та / або максимізують позитивні емоції, зміна фокусу уваги для зміни емоційного досвіду); когнітивні навички (розуміння соціальної ситуації, соціальних сигналів, емоцій та очікувань інших людей, здатність до зосередження уваги, швидкої обробки соціальної інформації, визначення способу реагування); навички вирішення соціальних проблем (збір інформації, що стосується проблеми, розуміння причин і масштабів труднощів, визначення варіантів реагування і вибір найкращого, реалізація обраного рішення та оцінка результату).

Існування різних підходів до категоризації соціальних навичок залежить від позиції дослідника та критеріїв, які покладені за основу для їх визначення – рівня складності чи завдань або функцій, які вони виконують. Виділення різних груп соціальних навичок слугує орієнтиром для розробки, реалізації та оцінювання втручань з їх розвитку.

Результати теоретичного аналізу поняття «соціальні навички» свідчать про складність і багатогранність цього конструкту. Поширене розуміння соціальних навичок як таких, що використовуються для спілкування, взаємодії та ефективного виконання соціальних завдань, хоча й за своєю суттю є вірним, проте недостатньо точним і не дає уявлення про їх складний і комплексний характер. Конструкт соціальних навичок охоплює навички різного рівня (наприклад, мікронавичка встановлення візуального контакту та макронавичка вирішення соціальних проблем) і характеру (наприклад, вербальні та невербальні), які по-різному враховують особистісні чинники (наприклад, соціальні цілі, культурні та соціальні відмінності), а також ситуацію взаємодії (наприклад, формальну чи неформальну). Незважаючи на відмінності у визначенні соціальних навичок, можна виділити кілька спільних ключових моментів, а саме: їх пов'язаність із спілкуванням, взаємодією; залежність від контексту соціальної ситуації; реалізація у поведінці індивіда.

Володіння соціальними навичками є ключовим для визначення соціальної компетентності особи як її здатності до ефективності соціального функціонування. Компетентна соціальна діяльність дітей з ООП визначається такими факторами, як прийняття і визнання однолітками, соціальними цілями, потребами і нормами конкретної соціальної ситуації, а також контекстуальними факторами, такими, наприклад, як етнічна чи культурна приналежність. З практичної точки зору визначення здатності до ефективного функціонування у соціальному середовищі доцільно здійснювати через оцінювання соціальних навичок, а не соціальної компетентності. Такий підхід дозволяє уникнути нівелювання проявів поведінки, що забезпечує досягнення важливих соціальних результатів у конкретних ситуаціях. Врахування зазначених чинників є важливим при визначенні соціальних навичок, які потрібно розвивати у дитини з ООП, плануванні, розробці, реалізації втручань з їх розвитку та оцінювання ефективності таких втручань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного молодшого шкільного віку: монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко; наук. ред. А. М. Богуш; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
3. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. Психологія і суспільство. Київ, 2009. Вип. 3 (37). С. 144–147.
4. Засенко В. В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2010. Вип. 1. С. 4–7. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/159616052.pdf
5. Міністерство освіти і науки України. Статистичні дані. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani
6. Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки: навч. посібник. Київ: Абрис, 1998. 448 с.
7. Ткачук Ю. Концептуальні підходи до визначення поняття «соціальні навички». Наука. Освіта. Молодь. 2021. № 1. С. 181–184.
8. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: American Psychiatric Pub. 2013.
9. Bellini S., Gardner L., Markoff K. Social skill interventions. In Volkmar F. R., Paul R., Rogers S. J., Pelphrey K. A. (Eds.). Handbook of autism and pervasive developmental disorders (4th ed.,). New York, NY: Wiley. 2014. P. 887–906.
10. Cavell T. A. Social adjustment, social performance, and social skills: A tri-component model of social competence. Journal of Clinical Child Psychology. 1990. Vol. 19. P. 111–122.
11. Cillessen A. H. N., Bellmore, A. D. Social skills and social competence in interactions with peers. In P. K. Smith & C. H. Hart (Eds.). The Wiley Blackwell handbook of childhood social development (2nd ed.,). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2011. P. 393–412.
12. Cook C. R., Gresham L. K., Barreras R. B., Thornton S., Crews S. D. Socials skills training for secondary students with emotional and/or behavioral disorders: A review and analysis of the meta-analytic literature. Journal of Emotional and Behavioral Disorders. 2008. Vol. 16. P. 131–144. URL: https://doi.org/10.1177/1063426608314541
13. Dimitropoulos A., Zyga O., Russ S. Early social cognitive ability in preschoolers with Prader–Willi syndrome and autism spectrum disorder. Journal of autism and developmental disorders. 2019. Vol. 49 (11). P. 4441–4454.
14. Elliott S. N., Busse R. T. Social skills assessment and intervention with children and adolescents: Guidelines for assessment and training procedures. School Psychology International. 1991. Vol. 12. P. 63–83. URL: https://doi.org/10.1177/0143034391121006
15. Gilliam J. E. Gilliam autism rating scale (3-rd ed.). Austin, TX: Pro-Ed, 2014.
16. Goldfried M. R., D'Zurilla J. A behavioral-analytic model for assessing competence. Current topics in clinical and community psychology. 1969. Vol. 1. P. 151–196.
17. Gresham F. M. Social competence and students with behavior disorders: Where we've been, where we are, and where we should go. Education and Treatment of Children. 1997. Vol. 20. P. 233–249.
18. Gresham F. M., Elliott, S. N. Social skills deficits as a primary learning disability. Journal of Learning Disabilities. 1984. Vol. 22. P. 120–124. URL: https://doi.org/10.1177/002221948902200207
19. Grover R. L., Nangle D. W., Buffie M., Andrews L. A. Defining social skills. Social Skills Across the Life Span. Academic Press, 2020. P. 3–24.
20. Hill T. L., Varela R. E., Kamps J. L., Niditch L. A. Local processing and social skills in children with autism spectrum disorders: The role of anxiety and cognitive functioning. Research in Autism Spectrum Disorders. 2014. Vol. 8. P. 1243–1251.
21. Hops H. Children's social competence and skill: Current research practices and future directions. Behavior Therapy. 1983. Vol. 14. P. 3–18. URL: https://doi.org/10.1016/ s0005-7894(83)80084-7
22. Ke F., Moon J., Sokolikj Z. Virtual reality–based social skills training for children with autism spectrum disorder. Journal of Special Education Technology. 2020. Vol. 1 (14). URL: https://doi.org/10.1177/0162643420945603
23. Ladd G. Children's peer relations and social competence: A century of progress. New Haven, CT: Yale University Press, 2005.
24. Little S. G., Swangler J., Akin-Little A. Defining social skills. Handbook of social behavior and skills in children. Springer, Cham, 2017. P. 9–17.
25. Lorenzo G., Gómez-Puerta M., Arráez-Vera G., Lorenzo-Lledó A. Preliminary study of augmented reality as an instrument for improvement of social skills in children with autism spectrum disorder. *Education and Information Technologies.* 2019. Vol. 24 (1). P. 181–204.
26. McFall R. M. A review and reformulation of the concept of social skills. Behavioral assessment. 1982.

27. Mendelson J. L., Gates J. A., Lerner M. D. Friendship in school-age boys with autism spectrum disorders: A meta-analytic summary and developmental, process-based model. Psychological Bulletin. 2016. Vol. 142. P. 601–622. URL: https://doi.org/doi:10.1037/bul0000041
28. Norton P. J., Washington C. S., Peters J. E., Hayes S. A. Diversity considerations in assessing social skills. In D. W. Nangle, D. J. Hansen, C. A. Erdley, P. J. Norton (Eds.). Practitioner's guide to empirically based measures of social skills. New York, NY: Springer. 2010. P. 135–154. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0609-0_9
29. Phillips E. L. The social skills basis of psychopathology. New York: Grune & Stratton, 1978. 281 p.
30. Rustin L., Kuhr A. Social skills and the speech impaired. Singular Publishing Group. San Diego 1999.
31. Semrud-Clikeman M. Social competence in children. New York: Springer, 2007.
32. Taylor A. R. Children's Goals and Social Competence: A Study of Individual Differences in A Game-Playing Context (Peer Relations, Sociometric Status): Doctoral dissertation / University of Illinois at Urbana-Champaign, 1984.
33. Weston L., Hodgekins J., Langdon P. E. Effectiveness of cognitive behavioral therapy with people who have autistic spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. Clinical Psychology Review. 2016. Vol. 49. P. 41–54.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoi zahalnoi osvity [State standard of primary general education]. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/.
2. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho molodshoho shkilnoho viku: monohrafia [Children and society: Features of socialization of children of preschool primary school age: monograph] / A. M. Bohush, L. O. Varianytsia, N. V. Havrysh, S. M. Kurinna, I. P. Pechenko; nauk. red. A.M. Bohush; za zah. red. N. V. Havrysh. Luhansk: Alma-mater, 2006. 368 s.
3. Doktorovych M. Sotsialna kompetentnist yak naukova problema. [Social competence as a scientific problem]. Psykholohia i suspilstvo. Kyiv, 2009. Vyp. 3 (37). S. 144–147.
4. Zasenko V. V. Spetsialna osvita: stan i priorytety rozvytku [Special education: state and priorities of development]. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy. 2010. Vyp. 1. S. 4–7.
5. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Statystychni dani [Statistics]. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani
6. Ponimanska T. I. Osnovy doshkilnoi pedahohiky: navch. posibnyk. [Fundamentals of preschool pedagogy: a textbook]. Kyiv: Abrys, 1998. 448 s.
7. Tkachuk Yu. Kontseptualni pidkhody do vyznachennia poniattia «sotsialni navychky» [Conceptual approaches to the definition of "social skills"]. Nauka. Osvita. Molod. 2021. № 1. S. 181–184.
8. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: American Psychiatric Pub. 2013.
9. Bellini S., Gardner L., Markoff K. Social skill interventions. In Volkmar F. R., Paul R., Rogers S. J., Pelphrey K. A. (Eds.) Handbook of autism and pervasive developmental disorders (4th ed.,). New York, NY: Wiley. 2014. P. 887–906.
10. Cavell T. A. Social adjustment, social performance, and social skills: A tri-component model of social competence. Journal of Clinical Child Psychology. 1990. Vol. 19. PP. 111–122.
11. Cillessen A. H. N., Bellmore, A. D. Social skills and social competence in interactions with peers. In P. K. Smith & C. H. Hart (Eds.). The Wiley Blackwell handbook of childhood social development (2nd ed.,). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2011. P. 393–412.
12. Cook C. R., Gresham L. K., Barreras R. B., Thornton S., Crews S. D. Socials skills training for secondary students with emotional and/or behavioral disorders: A review and analysis of the meta-analytic literature. Journal of Emotional and Behavioral Disorders. 2008. Vol. 16. P. 131–144. URL: https://doi.org/10.1177/1063426608314541
13. Dimitropoulos A., Zyga O., Russ S. Early social cognitive ability in preschoolers with Prader–Willi syndrome and autism spectrum disorder. Journal of autism and developmental disorders. 2019. Vol. 49 (11). P. 4441–4454.
14. Elliott S. N., Busse R. T. Social skills assessment and intervention with children and adolescents: Guidelines for assessment and training procedures. School Psychology International. 1991. Vol. 12. P. 63–83. URL: https://doi.org/10.1177/0143034391121006
15. Gilliam J. E. Gilliam autism rating scale (3-rd ed.). Austin, TX: Pro-Ed. 2014.
16. Goldfried M. R., D'Zurilla J. A behavioral-analytic model for assessing competence. Current topics in clinical and community psychology. 1969. Vol. 1. P. 151–196.
17. Gresham F. M. Social competence and students with behavior disorders: Where we've been, where we are, and where we should go. Education and Treatment of Children. 1997. Vol. 20. P. 233–249.
18. Gresham F. M., Elliott, S. N. Social skills deficits as a primary learning disability. Journal of Learning Disabilities. 1984. Vol. 22. PP. 120–124. URL: https://doi.org/10.1177/002221948902200207

19. Grover R. L., Nangle D. W., Buffie M., Andrews L. A. Defining social skills. Social Skills Across the Life Span. Academic Press, 2020. P. 3–24.
20. Hill T. L., Varela R. E., Kamps J. L., Niditch L. A. Local processing and social skills in children with autism spectrum disorders: The role of anxiety and cognitive functioning. Research in Autism Spectrum Disorders. 2014. Vol. 8. P. 1243–1251.
21. Hops H. Children's social competence and skill: Current research practices and future directions. Behavior Therapy. 1983. Vol. 14. P. 3–18. URL: https://doi.org/10.1016/ s0005-7894(83)80084-7
22. Ke F., Moon J., Sokolikj Z. Virtual reality–based social skills training for children with autism spectrum disorder. Journal of Special Education Technology. 2020. Vol. 1 (14). URL: https://doi.org/10.1177/0162643420945603
23. Ladd G. Children's peer relations and social competence: A century of progress. New Haven, CT: Yale University Press, 2005.
24. Little S. G., Swangler J., Akin-Little A. Defining social skills. Handbook of social behavior and skills in children. Springer, Cham. 2017. P. 1–8.
25. Lorenzo G., Gómez-Puerta M., Arráez-Vera G., Lorenzo-Lledó A. Preliminary study of augmented reality as an instrument for improvement of social skills in children with autism spectrum disorder. Education and Information Technologies. 2019. Vol. 24 (1). P. 181–204.
26. McFall R. M. A review and reformulation of the concept of social skills. Behavioral assessment, 1982.
27. Mendelson J. L., Gates J. A., Lerner M. D. Friendship in school-age boys with autism spectrum disorders: A meta-analytic summary and developmental, process-based model. Psychological Bulletin. 2016. Vol. 142. P. 601–622. URL: https://doi.org/doi:10.1037/bul0000041
28. Norton P. J., Washington C. S., Peters J. E., Hayes S. A. Diversity considerations in assessing social skills. In D. W. Nangle, D. J. Hansen, C. A. Erdley, P. J. Norton (Eds.). Practitioner's guide to empirically based measures of social skills. New York, NY: Springer. 2010. P. 3–20. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0609-0_9
29. Phillips E. L. The social skills basis of psychopathology. New York: Grune & Stratton, 1978. 281 p.
30. Rustin L., Kuhr A. Social skills and the speech impaired. Singular Publishing Group. San Diego, 1999.
31. Semrud-Clikeman M. Social competence in children. New York: Springer, 2007.
32. Taylor A. R. Children's Goals and Social Competence: A Study of Individual Differences in A Game-Playing Context (Peer Relations, Sociometric Status): Doctoral dissertation / University of Illinois at Urbana-Champaign, 1984.
33. Weston L., Hodgekins J., Langdon P. E. Effectiveness of cognitive behavioral therapy with people who have autistic spectrum disorders: A systematic review and meta-analysis. Clinical Psychology Review. 2016. Vol. 49. P. 41–54.

УДК: 37.014.2
DOI 10.25128/2415-3605.22.1.6

PAVLO BABYCH

https://orcid.org/0000-0003-2145-1452
adbrd2950@gmail.com
аспірант
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ

HANNA ALEKSIEJEVA

https://orcid.org/0000-0003-3204-3139
alekseeva.kts@gmail.com
кандидат педагогічних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ